

Острозька академія в історіографічній традиції

Історію ОА вперше всебічно почав вивчати відомий український вчений XIX ст., перший ректор університету св. Володимира у Києві *М. Максимович*. Про *Острозьку друкарню* та її продукцію йде мова в його “Книжной старине южнорусской” (Временник Императорского Общества истории и древностей российских. – 1849. – Кн. 2. – 1-4. – Ч. 1-3; 1850. – Кн. 2). У 1866 р. *М. Максимович* опублікував свої “Письма о князьях Острожских к графине А. Д. Блудовой” (Киевские епархиальные ведомости. – № 3, 4, 6, 7, 9, 10), де вперше стисло виклав історію ОА та друкарні, торкався й інших питань, дотично пов’язаних з ОА. З часу публікації “Листів” *М. Максимовича* розгорнулася дискусія про час утворення ОА. Сам вчений відносив її появу до 1570-х років.

У 1867 р. в статті “Две надгробные надписи конца XVI века Константину Ивановичу и Константину Константиновичу Острожским” (Вольнские епархиальные ведомости. – 1875. – № 22) російський історик *Н. Петров* на підставі епітафії князю *Константину Ивановичу Острожському* визначив час заснування культурно-освітнього осередку в Острозі 1498 роком. У статті *П. Лук’яновича* “К вопросу об Острожской школе (XVI в.)” (Вольнские епархиальные ведомости. – 1881. – № 23-27) аргументовано вказувалось на формування центру освіти і науки у волинському місті не *Константином Ивановичем*, а князем *В.-К. Острожским*. Проте інші тези розвідки *П. Лук’яновича* – про час заснування ОА в 1554-1564 рр., початковий рівень цього закладу, трактування його як придворного гуртка – не знайшли підтримки пізніших дослідників ОА.

Окремі свідчення, що стосуються ОА, з середини XIX ст. з’являлися в краєзнавчій літературі. Першим такого типу досліджен-

ням була стаття “Описание города Острога” (“Чтения Императорского Общества истории и древностей Российских”. – 1847. – Кн. 4) волинського краєзнавця *А. Перлиштейна*. Базовою історичною інформацією про ОА, Острозький науково-видавничий гурток та друкарню забезпечувала читачів книга польського краєзнавця, жителя Острога *С. Кардашевича* “Dzieje dawniejsze miasta Ostroga” (“Давня історія міста Острога”), надрукована вже після смерті автора в 1913 р. Правда, інформація, що наводилася в цьому виданні, не завжди була адекватно інтерпретована. *С. Кардашевич*, зокрема, датував виникнення ОА кінцем XVI ст., відзначав внесок князя *В.-К. Острожського* у справу утворення і функціонування ОА, подав відомості про локалізацію приміщень ОА, пов’язував припинення існування ОА з початком “розбоїв козацьких” у 1648 році.

У другій половині XIX – на початку XX ст. було опубліковано майже всі твори острозьких діячів – учасників літературної полеміки, пов’язаної з релігійним протистоянням кінця XVI – початку XVII ст., вийшли біографічні нариси про окремих представників Острозького культурно-освітнього осередку. Проблеми його розвитку обговорювались у монографіях, дотичних до проблематики історії ОА, російських істориків *С. Голубєва*, *А. Архангельського*, *В. Завітневича*. Наукові зацікавлення культурницькою діяльністю князя *В.-К. Острожського*, письменників, філософів, теологів, учених, об’єднаних навколо ОА (насамперед, *І. Вишенського*), знайшли відображення у низці праць, що побачили світ у 1880 – на початку 1900-х рр., *І. Франка*.

Своєрідним підсумком попередніх студій з історії ОА, виконаним на основі використання відомих на той час джерел, врахування і критичного ставлення до попередньої історіографічної традиції, стало ґрунтовне узагальнююче дослідження *К. Харламповича* (“Острожская православная школа (Истори-

ко-критический очерк). // Киевская старина, 1897. – Май-Июнь), опубліковане через рік як один із підрозділів його фундаментальної монографії “Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви” (Казань, 1898). *К. Харламович* вважав, що однією з основних причин організації ОА була потреба Острозької друкарні у підготовці людей “зі знанням мов і православними переконаннями”. Полемізуючи з П. Лук’яновичем, історик вважав, що ОА почала діяти “не раніше 1576-1580 рр.”. Він зараховував її до навчальних закладів середнього типу. *К. Харламович* припускав, що ОА зазнала впливу аналогічних грецьких освітніх установ, оскільки її першими викладачами і керівниками були “грецькі дидаскали”. Що стосується католицьких і протестантських шкіл, то їхній вплив позначився не з самого початку, коли в діяльності ОА велику роль відігравали греки, а згодом, коли князь *В.-К. Острозький* став більш лояльним до західних просвітницьких ідей, які йшли з католицького і реформаційного табору. Але, як зауважував історик, вплив іноземних педагогів міг виявитись лише в розширенні навчальної програми на користь світських наук, а “внутрішнього ладу, православного духу і спрямування училища він не торкнувся”. Найвищий розквіт ОА, як гадав *К. Харламович*, припав на кінець 1580-х років. У 1590-ті рр. діяльність школи пішла на спад через нестачу наукових сил і засобів. Припинила ж своє існування ОА в 1624 році. Вчений припускав, що тоді приміщення цього закладу були віддані єзуїтській колегії, заснованій *Анною-Алоїзою Ходкевич*. Друкарня, на його думку, існувала до 1640 року. *К. Харламович* високо оцінював діяльність князя *В.-К. Острозького* як фундатора освітнього осередку в Острозі, зокрема, спростовував думку П. Куліша про релігійну

безпринципність князя, його бажання сподобатись усім – і католикам, і протестантам, і православним. Дослідник вважав контакти князя з представниками різних конфесій виявом його віротерпимості. Крім загальних питань, пов’язаних із функціонуванням ОА, у своїх працях *К. Харламович* проаналізував літературну спадщину найбільш відомих діячів острозького науково-видавничого гуртка.

Загальний нарис історії ОА та погляди на її чільних діячів викладено в синтетичних студіях *М. Грушевського* – “Історія України-Руси” (Київ, Львів, 1907. – Т. 6), “Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII в.” (Київ, 1912), “Історія української літератури” (Київ, 1927. – Т. 5; Київ, 1995. – Т. 6). “Острозький епізод” в історії духовного життя XVI століття видатний вчений вважав “недовговічним” та “ефемерним”. Пояснення цього він знаходив в особистих прикметах князя *В.-К. Острозького* як фундатора острозького науково-освітнього осередку. На думку *М. Грушевського*, князь був типовим представником українського магнатства XVI ст., для якого приватні інтереси стояли вище від публічних. Але навіть і в приватних справах князь *В.-К. Острозький*, як вважав історик, “не показував енергії, рішучості, ініціативи”. Така його вада виявилась навіть у тій царині, де він зробив найбільше – культурно-релігійній. До певної “дріб’язковості і слабкості характеру”, “вродженого індиферентизму” прилучались тісні зв’язки князя *В.-К. Острозького* з польською і литовською аристократією та культурою, що ще більше унеможливило якусь тверду і послідовну його позицію в питаннях культурно-національної політики. Все це, за *М. Грушевським*, наклало відбиток на діяльність князя з організації друкарні і школи в Острозі. Поряд з тим, саме заснування ОА, як вважав історик, перебувало в тісному зв’язку з потребою видання слов’янської

Біблії, організації друкарні і зосередженням в Острозі освічених, “книжних” людей для літературної і видавничої діяльності. На думку *М. Грушевського*, ОА була відкрита в 1570-х роках. Історик, напевно, не мав чіткої позиції з приводу питання про тип цього навчального закладу. Хоча і називав його “першою школою вищого типу на Україні”, але при цьому й зазначав, що її фундатори і провідники лише “хотіли зробити з неї школу вищого академічного типу”, але це не вдалося, тому що постійно бракувало наукових сил. І тут *М. Грушевський* дорікав князю *В.-К. Острозькому*, який, на його погляд, при таких величезних засобах, якими володів, міг би “постягати найкращі наукові сили сучасної Європи”. Крім того, певну роль тут відіграло небажання князя вводити “неправовірні елементи в школу”. Очевидно, історик відводив ОА місце десь посередині між “старою школою, яка не сягала понад науку русько-слов'янського читання і письма”, і школою вищого типу. Незважаючи на недоліки в діяльності ОА, зумовлені, за *М. Грушевським*, вищезгаданими суб'єктивними чинниками, цей навчальний заклад відіграв важливу роль у культурно-національному русі кінця XVI – початку XVII століття. Насамперед, ОА “своїм живим прикладом збила гадки, мовби при православної вірі неможлива ніяка організована школа, ніяка освіта, ніяка наука”. По-друге, ОА, як припускав *М. Грушевський*, була певним взірцем для організації подібних навчальних закладів в інших містах України. Нарешті, головною заслугою ОА дослідник вважав її літературну продукцію.

Поглибленню вивчення видавничої діяльності острозького науково-видавничого гуртка сприяло святкування в УСРР в 1924 р. 350-річчя українського книгодрукування. Тоді вийшли ювілейний випуск часопису “Бібліологічні вісті” (1924. – Ч. 1-3) та збірник “Українська книга XVI-XVII-XVIII вв.”

(Київ, 1924), в яких значне місце відведено книгодрукуванню в Острозі. Творчості відомих острозьких літераторів *Дем'яна Наливайка* та *Василя Суразького* присвячено докладні розвідки дослідників давньої української літератури *В. Перетца* (“Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы XVI-XVII вв.” (Ленинград, 1926. – Вып. I) та *К. Копержинського* (“Український письменник XVI ст. Василь Суразький” (Науковий збірник [ВУАН] за рік 1926. – Київ, 1926), “Лекции словенские Златоустого от бесед евангельских от иерея Наливайка выбранные” (Сб. статей в честь акад. А. И. Соболевского. – Ленинград, 1928)).

У 1950-1960-ті рр. в радянському літературознавстві посилювався інтерес (певним чином з ідеологічних причин – необхідності висвітлення “антикатолицької та антиуніатської боротьби”, поборювання “клерикалізму”) до пам'яток української полемічної літератури. Низка українських дослідників (насамперед, *П. Загайко*, *Л. Махновець*, *Г. Коляда*) розглядали твори українських письменників-полемістів, в т. ч. і діячів острозького осередку. Особливо плідно в цій ділянці працював *П. Яременко*, який опублікував у 1960-ті рр. літературознавчі праці про *Герасима Смотрицького*, *Клірика Острозького*, *Христофора Філарета*.

Поза межами СРСР дослідження з історії ОА фактично не проводилися. Лише в деяких узагальнюючих працях відомого українського громадського і церковного діяча, вченого *І. Огієнка* (*митрополита Іларіона*) розглядалися проблеми острозького культурно-освітнього центру – це, зокрема, “Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в.в.” (Львів, 1925), “Князь Костянтин Острозький і його культурна праця” (Вінніпег, 1958). Хоча вони мають, швидше, науково-популярний, а не фаховий характер, однак тут висунуто деякі цікаві (проте, на

жаль, не підкріплені документально) гіпотези щодо функціонування ОА.

Помітне зростання дослідницького інтересу до історії ОА спостерігалось в 1970-1980-ті роках. Це пов'язано, по-перше, з відзначенням у науковому світі 400-річчя початку українського книгодрукування (1974), 400-річчя заснування ОА (1978) і 400-річчя виходу в світ *Острозької Біблії* (1981). Важливим стимулом до активізації студій над минулим ОА стало введення до наукового обігу і джерелознавче опрацювання наприкінці 1960 – на початку 1990-х рр. раніше невідомих джерел. Це, зокрема, *острозькі букварі* 1578 р. та 90-х рр. XVI ст., заповіт княжни *Гальшки Острозької* (1579) з фундацією на користь ОА, запис “На академію Острозьку” (прибл. після 1608), у якому міститься інформація про матеріальну базу ОА та її повсякденне життя. Важливу роль у розширенні джерельної бази досліджень з історії ОА відіграли опубліковані наприкінці 1960-х – на початку 1990-х рр. джерелознавчі, археографічні і книгознавчі студії українських дослідників Я. Ісаєвича, М. Ковальського, Я. Запаса, Н. Яковенко, Ю. Мицика, І. Мицька, росіянина Є. Немировського, німця Х. Грасгоффа, англійця Дж. І. Г. Сіммонса, болгарина П. Атанасова.

Однією з ключових тем, якою займалися дослідники української культури й освіти в 1970-1980-ті рр., була видавнича і літературна діяльність, мистецька спадщина *Івана Федорова*, у т. ч. “острозького” періоду його життя. Це пояснювалося, не в останню чергу, пріоритетністю для радянської історіографії тематики російсько-українських історичних зв'язків. Найгрунтовніше такі питання висвітлено в монографіях Я. Ісаєвича “Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні” (2-е вид., Львів, 1983), “Літературна спадщина Івана Федорова” (Львів, 1989), Я. Запаса “Мистецька спадщина Івана Федорова” (Львів, 1974),

Є. Немировського “Іван Федоров (около 1510-1583)” (Москва, 1985). Вичерпний аналіз острозьких друків “післяфедорівського” періоду здійснено Я. Ісаєвичем у праці “Премники первопечатника” (Москва, 1981). З кінця 1970-х рр. починається дослідження філософських поглядів острозьких вчених, полемістів (дослідження А. Пашука, І. Паславського, Я. Стратій).

Якісно нова історіографічна ситуація, що витворювалася з кінця 1980-х рр. і остаточно сформувалася після здобуття Україною незалежності, дала новий поштовх для студіювання минулого ОА, на яке тепер не накладалися обов'язкові для радянських часів ідеологічні мотиви і штампи. Певною мірою чинниками поживалення (хоча й не такого, як, можливо, слід було очікувати) інтересу до історії ОА стали підготовка до святкування 900-річчя Острога, розгортання краєзнавчої роботи в місті під егідою науково-краєзнавчого товариства “*Спадщина*” і відновлення в місті у 1994 р. вищого навчального закладу. Проблематика історії ОА стає однією з головних у доповідях і опублікованих матеріалах щорічних історико-краєзнавчих конференцій, які відбувались під гаслом “Острог на порозі 900-річчя” впродовж 1990-х років у м. Острозі. Вона ж розглянута у виданнях довідкового й енциклопедичного характеру, підготовлених науковцями Національного університету “Острозька академія” – “Острозька академія XVI-XVII ст.: Енциклопедичне видання” (Острог, 1997) та “Острозькі просвітники XVI-XX ст.” (Острог, 2000), на сторінках монографії М. Ковальського “Етюди з історії Острога: нариси” (Острог, 1998). Значне місце питання історії освітнього закладу в Острозі посідає в публікаціях видання “*Острозька давнина*” (Львів, 1995).

В останні роки здобула свій вияв і розробка деяких спеціальних питань. Зокрема, в працях Я. Ісаєвича та Я. Стратій досліджується ідейно-духовний контекст функціону-

вання ОА та загалом культурно-освітнього осередку в місті. Відповідно до висновків останньої, в Острозькому центрі “сфокусувався цілісний процес розвитку тогочасної думки на Україні”, оскільки тут, “незважаючи на переважну увагу до обґрунтування православного вчення [...], розвивалися реформаційні та ренесансно-гуманістичні ідеї”, тут “вперше відбулося перехрещення давньоукраїнських, візантійських і західноєвропейських традицій, незважаючи на взаємну упередженість їх представників і неминучу між ними конфронтацію за тих соціально-політичних умов” (Стратій Я. Значення Острозького культурно-освітнього осередку для розвитку української духовної культури і філософської думки на зламі XVI-XVII ст. // *Острозька давнина: Дослідження і матеріали* / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – С. 96).

Я. Ісаєвич вперше звернув увагу на своєрідну інтерпретацію в ОА гуманістичної за своєю природою концепції “тримовного лицю” (тобто гебрайсько-греко-латинського), коли відповідно до культурних та політично-релігійних потреб України іврит було замінено церковнослов'янською мовою. Саме заснування ОА, на думку вченого, “засвідчило перехід до нового етапу культурного синтезу – усвідомленого прагнення поєднати слов'яно-грецьку спадщину з досягненнями “латинськими”, тобто з культурними надбаннями Західної і Центральної Європи”. Мову викладання, в т.ч. й в ОА, слід розуміти, як “культурний код, як систему цінностей і символів, властиву кожній з трьох культурних традицій” (статті “Greek Culture in the Ukraine. 1550-1650” в зб. “Modern Greek Studies Yearbook” (Minneapolis, 1990. – Vol. 6), “Lysaeum trilingue”: концепція тримовної школи у Європі в XVI ст.” в зб. “Острозька давнина”).

У 1990-і рр. українським дослідником І. Мицьком опубліковано синтетичні праці

про ОА, в яких враховано найновіші досягнення історичної думки та виявлені автором численні джерельні матеріали. Це біобібліографічний довідник “Матеріали до історії Острозької академії (1576-1636)” (Київ, 1990), який став частиною монографії “Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636)” (Київ, 1990), стаття під такою ж назвою у зб. “Острозька давнина” (Львів, 1995). У працях І. Мицька аргументовано час заснування і час припинення діяльності закладу – відповідно 1576 і 1636 рр., визначено періоди його функціонування (перший період – 1576-1586 рр.; другий (час найвищого розквіту ОА) – 1587 – початок 1620-х рр.; третій – 1621-1636 рр. – час занепаду академії). Заснування ОА вчений пов'язує з об'єктивною потребою тогочасної української еліти у більш високому освітньо-культурному рівні, ніж той, який давала традиційна для України “долюблінської” доби система освіти, зацікавленістю особисто князя *В.-К. Острозького* в організації школи, що мотивувалося як згаданими вище загальнокультурними потребами, так і прагненням князя відігравати роль лідера православної опозиції у Речі Посполитій. І. Мицько висловив своє бачення проблеми рівня ОА – він вважає його “першою школою вищого типу в православному регіоні Європи”. Але, з іншого боку, “фактично [...] вона була середньою школою, хоч в окремі періоди, коли залучалися висококваліфіковані спеціалісти, могли впроваджуватись окремі курси академічного рівня”. Унікальність ОА І. Мицько вбачає у виробленні тут типу національного вищого навчального закладу православного спрямування, який поєднав в собі “українсько-візантійські традиції та певні досягнення європейської педагогіки і науки”, у подоланні в Острозі монополії церкви в українській освіті – створенні “вперше в Україні світської публічної школи”, залученні до співпраці в Острозькому культурно-освітньому центрі “діячів різних

конфесій, ідеологічних і політичних орієнтацій”. На думку історика, “порівняно високий інтелектуальний рівень академії втримувався насамперед завдяки співпраці з нею іноземних діячів та посиленню міжнародних контактів”, адже “в жодному з культурно-ідеологічних центрів України XVI-XVII ст. не перебувало стільки впливових, здебільшого високоосвічених особистостей православного Сходу та Балкан”. В Острозі з другої половини 1590-х рр. завдяки об’єднанню блискучих інтелектуальних сил України та з-поза її меж “сформувалася перша наукова установа України (філологічного профілю), постало найпотужніше тогочасне українське видавництво”. Занепад ОА, як гадає І. Мицько, був “прямим наслідком діяльності єзуїтів”, які “мали на меті знищити впливовий український антикатолицький осередок”. Значення ОА історик вбачає у виробленні в Острозі системи шкільництва, яка згодом була перенесена в інші навчальні заклади України, Молдавії, Росії, у підготовці значної частини тогочасних інтелектуалів України та Білорусі, у протидії колонізаторському впливові на молодь католицько-єзуїтських навчальних установ, у внеску у становлення вітчизняного мовознавства як науки, у поглибленні міжнародного культурного спілкування України.

Таким чином, за понад сто п’ятдесят років дослідження минулого ОА відтворено головні аспекти її функціонування. Поза тим, в історії першого освітнього закладу вищого типу у Східній Європі все ще залишається більше прогалин і “білих плям”, ніж достеменно відомих фактів. Передусім, бракує відомостей про інституційну, дидактичну, наукову, кадрову площину діяльності ОА. Така ситуація, коли значний масив знань про ОА є гіпотетичним, пояснюється відносною бідністю джерельної бази. Тому подальше серйозне просування в студіюванні історії цього освітнього центру неможливе без пошуків

лення архівної евристики і залучення нової історичної інформації.

Джерела: Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Київ (факсимільне перевидання), 1991-1995. – Т. 6; Його ж. Історія української літератури. – Київ, 1995 (перевид.). – Т. 5. – Кн. 2: Перше Відродження (1580-1610); Його ж. Культурно-національний рух на Україні в XVI-XVII віці // Духовна Україна: Зб. тв. – Київ, 1994. – С. 136-255; Ісаєвич Я. Д. “Lusacum trilinguae”: концепція тримовної школи в Європі в XVI ст. // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 308-318; Його ж. Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI-XVIII ст. – Київ, 1972. – С. 53-58, 111 та ін.; Його ж. История книгопечатания на Украине и его роль в межславянских культурных связях (XVI – первая половина XVII в.): Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Москва, 1977. – С. 18, 19, 21-23; Його ж. Місцями Івана Федорова на Україні. – Путівник. – Львів, 1982 (співавт. М. Б. Видащенко, І. Я. Мацюк). – С. 46-67 (укр. мова), 100-122 (рос. мова); Його ж. Острожская типография и ее роль в межславянских культурных связях (послефедоровский период) // Федоровские чтения. 1978. – Москва, 1981. – С. 34-46; Його ж. Острожський Буквар Івана Федорова // Україна. – 1968. – № 9. – С. 8-9; рос. переклад цієї статті – див.: Книга. – Москва, 1968. – Сб. 16. – С. 237-238; Його ж. Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975. – С. 68-108; 2-е вид., перероб., допов. – Львів, 1983. – С. 66-106; Його ж. Пресменики первопечатника. – Москва, 1981. – С. 6-20; Максимович М. Автобіографія // Киевская старина. – 1904. – Т. 86. – С. 322-356; Його ж. Два письма князя Острожского // Киевлянин. – 1841. – Кн. 2. – С. 298-301; Його ж. Киевъ явился градомъ великимъ... Вибр. українознавчі твори. – Київ, 1994. – С. 388-404; Його ж. Письма о князьях Острожских графине А. Д. Блудовой. – Київ, 1866 // Киев. епарх. ведомости. – 1866. – № 3, 4, 6, 7, 9, 10 (є окреме видання. – Київ, 1866); Його ж. Собрание сочинений. – Київ, 1876. – Т. 1; – Київ, 1877. – Т. 2; – 1880. – Т. 3; Мицько І. З. Острозька слов’яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990; Огієнко І. Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVII в. – 3-є вид. – Київ, 1994 (1-е вид. – Львів, 1925; 2-е вид. – Вінніпег, 1983); Його ж. Князь Костянтин Острожський і його культурна праця. Історична монографія. – Вінніпег, 1958; Його ж. Українська культура і

наша церква. Ідеологія української православної церкви. Життєпис. – Вінніпег, 1991; Його ж. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу: Курс, читаний в українським народнім ун-ті. – Київ, 1991 (1-е вид. – Київ, 1918); Його ж. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви: У 2-х т. – Київ, 1993. – Т. 1-2 (передрук, з вид. Прага, 1942. – Т. 1-2), 1955; Острозька давнина: Дослідження і матеріали / Відп. редактор І. З. Мицько. – Вип. 1. – Львів, 1995. – 152 с.; Перлштейн А. Несколько слов о княжестве Острогском // Временник Общества истории и древностей русских при Московском университете. – Москва, 1852. – Кн. 14. – С. 33-48; Його ж. Описание города Острога // Чтения Общества истории и древностей русских при Московском университете. – Москва, 1847. – № 4. – С. 137-142; Франко І. Дві унії. Образок з історії Русі при кінці XVI віку // Франко І. Збір. тв. у 50-ти т. – Київ, 1985. – Т. 46. – Кн. 1. – С. 583-588; Його ж. Іван Вишенський і його твори // Там само. – Київ, 1981. – Т. 30. – С. 7-211; Його ж. Причинок до студій над Острозькою Біблією // Там само. – Київ, 1982. – Т. 37. – С. 388-404; Його ж. Сучасні досліди над святим письмом // Там само. – Київ, 1983. – Т. 38. – С. 493-495; Його ж. Шість записів князя Іллі Костянтиновича Острозького з р. 1535-1540 // Там само. – Київ, 1983. – Т. 39. – С. 144-160 (Рец. на кн.); Описание документов архива западно-русских митрополитов // Там само. – Київ, 1986. – Т. 47. – С. 158-167; Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви. – Казань, 1898; Його ж. Острожская православная школа (Историко критический очерк) // Киевская старина. – 1897. – Май. – С. 177-207; Июнь. – С. 363-388; Books and book printing in Ukraine in the sixteens and the first half of the seventeenth centuries // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 214-240; Cultural relations between Belarusians, Rusians, and Ukrainians (late sixteenth through early eighteenth centuries) // Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 198-213; Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historyi Wołynia. – Warszawa – Kraków, 1913.

Віталій Яремчук

Острозька академія: Основні етапи розвитку

Відсутність документів не дає змоги встановити точну дату заснування ОА й чітко простежити етапи її становлення та розвитку. Перша згадка про неї з'являється в “Азбуці” (“Букварі”), яка була надрукована Іваном Федоровим 15 червня 1578 року. На титульному аркуші читаємо, що князь В.-К. Острозький із Божого повеління влаштував будинок для справи друкування книг, а також дім дітям для навчання в Острозі. При цьому князь вибрав мужів, що знаються в божественному писанні, володіють грецькою, латинською й руською мовами та приставив їх до “дитячого училища”. Інформація, подана в “Азбуці” 1578 р., має неоднозначне трактування. Так, польський дослідник Т. Кемпа, звертаючи увагу, що це видання було призначене для початкової школи і в ньому ведеться мова про “дитяче училище”, вважав, що в той час в Острозі школи вищого типу ще не існувало. Вона з'явилася пізніше в результаті підбору князем В.-К. Острозьким відповідних викладачів (Кемпа Т. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525-1608). Wojewoda Kijowski i marszałek ziemi Wołyńskiej. – Toruń, 1997. – S. 101). Протилежного погляду дотримується І. Мицько, О. Дзюба, М. Ковальський та деякі інші українські дослідники. Вони вважають, що надана в “Азбуці” 1578 р. інформація дає підстави вести мову про існування в Острозі вищої школи. При цьому ця школа могла мати багатоступеневу структуру, починаючи від школи початкової й закінчуючи вищою (Дзюба Е. Н. Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским (вторая половина XVI – первая половина XVII в.). – Киев, 1987. – С. 59; Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ, 1990. – С. 28).